

УДК 821.111:7.034.7: [82 – 343] (043.5)

МАРИНА ЗУЄНКО
(Полтава)

ЕЛЕМЕНТИ КЛАСИЧНОЇ Й АНГЛІЙСЬКОЇ «НАЦІОНАЛЬНОЇ» МІФОЛОГІЇ В «КОМОСІ» ДЖ. МІЛЬТОНА

Ключові слова: бароко, міф, антична міфологія, кельтська міфологія, Біблія.

Маска «Комос» – саме так визначив жанр свого твору Дж. Мільтон. На переконання більшості літературознавців, він є передвісником поеми «Втрачений рай» Дж. Донна, яка в скарбниці світової класики посідає чільне місце як взірцевий твір англійського бароко. З історії написання твору «Втрачений рай» відомо, що Дж. Мільтон довго готувався до вибору теми для своєї поеми і чимало років вивчав англійську історію і міфологію, бажаючи присвятити один із найграндіозніших за задумом творів величній постаті-англійцю – королю Артуру. Проаналізувавши велику кількість історичних і міфологічних матеріалів, Дж. Мільтон усвідомив, що король Артур є вигаданим персонажем, згодом обрав за основу своєї поеми біблійну тематику. А на підступах до написання свого найбільшого за значущістю твору Дж. Мільтон пише твір-маску, де однією з головних героїнь є німфа англійської річки Северн – Сабріна. Услід за кельтським міфом на бажання німфи Сабріни води річки сягають усіх мальовничих куточків королівства і протікають поблизу людських обійсть.

Предметом літературознавчих досліджень довкола «Комоса» Дж. Мільтона здебільшого була його жанрова природа, вивчення класицистичних традицій у цьому творі. Проте окреме системне дослідження міфопоетики «Комоса» Дж. Мільтона відсутнє в сучасному літературознавстві. Так,

В. Белл (1800) зазначає, що на час написання «Комоса» Дж. Мільтон скрупульозно вивчав грецьку, римську, італійську та англійську літератури, що позначилося на творі в цілому. В часописі «Quarterly Review» (№ 326) зазначалося, що античність для Дж. Мільтона була світлом і живильною водою його генія. На літературі античності формувалися смаки митця і його стиль. Зокрема, першоосновою для поеми «Комос» була шотландська середньовічна «Сатира про три стани» [7, с. 9].

Л. Поттер (1971) зазначав, що ставлення Дж. Мільтона до казок і міфології, елементи яких яскраво представлені в його ранній творчості, найкраще увиразнено словами Духа в «Комосі» [9, с. 115]:

I'll tell ye, 'tis not vain or fabulous,
(Though so esteemed by shallow ignorance)
What the sage poets taught by the heavenly Muse,
Storied of old in high immortal verse
Of dire chimeras and enchanted isles,
And rifted rocks whose entrance leads to hell,
For such there be, but unbelief is blind.

Літературознавець Л. Поттер переконаний, що язичницькі боги використовуються Дж. Мільтоном у християнському контексті, але замість легкого переходу від міфу до релігії Джон Мільтон увиразнює момент, коли релігія і міфологія перестають бути рівнозначними. На перший погляд, літературознавець увиразнює думку про те, що маска є алегорією на міф про Цирцею, до якого одночасно залучається історія про трьох дітей, які загубилися в лісі. З іншого боку, разом із казковим оповідачем, духами висвітлюється автором соціальна і моральна проблема боротьби з чуттєвістю і нестримністю. Проте у висновках літературознавець наголошує, що Дж. Мільтон змальовує у своєму творі два паралельні світи, куди деякі з його героїв можуть вільно потрапляти [10, с. 115–116].

У 1900 році вийшла друком праця «Класична міфологія в англійських поемах Дж. Мільтона» Ч. Гросвенора Остуда, у якій стверджується думка про те, що письменник Дж. Мільтон був релігійною людиною, особливо чутливою до моральної правди, він виокремлював такі ціннісні складники міфу: релігія, мораль і образність [8, с. 14]. Також учений вирізняє три способи залучення Дж. Мільтоном міфічного матеріалу. По-перше, на поетичному рівні алюзії на певний міфологічний матеріал вводяться через порівняння: письменник залучає в художній текст велику кількість порівнянь задля акумулювання, увиразнення значущості зображуваного, багатства образу. По-друге, алюзії на міфологічний сюжет створюються автором шляхом залучення до тексту античного концепту божественності у створенні власної художньої картини світу.

Метою нашого дослідження в межах цієї статті є здійснення міфопоетичного аналізу «Комоса» на всіх структурних рівнях художнього твору та вирізнення «національної» міфопоетичної парадигми твору.

Міфопоетична парадигма твору «Комос» Дж. Мільтона розкривається в межах декількох міфопоетичних моделей – біблійної, греко-римської і «національної». «Національна» модель представлена елементами англо-саксонської, кельтської та північної міфологій.

Спершу звернемося до жанру твору – маски, яка набула популярності серед драматургів XVI–XVII сс. П'єса-маска була самостійним жанром, разом із тим слугувала вставним твором у композиції драматичного твору. Цей жанр здобув прихильність у королівському дворі Єлизавети I, Джеймса I. Англійська маска вирізняється міфологічним або пасторально-алегоричним жанровим змістом. Водночас у п'єсах-масках немає сюжетів, безпосередньо запозичених із міфів, автор по-своєму інтерпретує міфологічний матеріал. Дослідник В. М. Забалуев стверджує, що п'єса-маска створювалася на основі наслідування. Проте митці наслідували лише те, що вже було добре засвоєне в культурній пам'яті людства. Відкрито орієнтуючись на класичну традицію, автори масок створювали свій особливий світ. Для них антична міфологія була єдиним поетичним баченням світу, а міф – поезією і символом. Маска, на думку літературознавця, є поєднанням різних текстів: літературного, танцювального, політичного та ін., а принцип їх поєднання – *discordia concors* (гармонійне поєднання непоєднуваного) [2, с. 174].

Традиційна п'єса-маска виконувалася в королівському дворі за участю королівської знаті. Маска «Комос» була написана двадцятип'ятирічним Джоном Мільтоном із нагоди призначення графа Джона Бріджуотера намісником Уельсу. Граф отримав повноваження на правління Уельсом у 1630 році, а в 1634 році вперше відвідав Ладлоу. Місто Ладлоу в XV–XVII сс. уважалося неофіційною столицею Уельсу, саме поблизу нього проходив кордон між Англією та Уельсом.

Постановка п'єси-маски відбувалась в аристократичному родинному колі в замку Ладлоу на день ушанування святого архангела Михаїла 29 вересня 1634 року. У п'єсі взяли участь троє дітей графа Джона Бріджуотера – п'ятнадцятирічна Аліса, одинадцятирічний Джон, восьмирічний Томас. Це була єдина п'єса-маска у творчому доробку Дж. Мільтона.

Художня картина світу в масці «Комос» розгортається в межах двох світів – реальному й ірреальному. Перехрещення цих світів відбувається в священному місці згідно з кельтською традицією – діброві. Г. Казакевич у монографії «Кельти» стверджує: «Первинною і найпоширенішою формою ритуального простору у кельтів був *nemeton*, священний гай, в якому для поклоніння обиралися різні природні об'єкти. Неметони завжди влаштовувалися в лісах, особливо в дібровах, на пагорбах, біля річок, озер та джерел, тобто в місцях, які вже самі по собі були об'єктами релігійної пошани кельтів. Нечисленними рукотворними прикрасами такого священного місця служили поодинокі дерев'яні стовпи. Нерідко територію власне святилища від решти лісу відділяла огорожа або рів прямокутної чи круглої форми» [3, с. 149].

Художній час дії у п'єсі-масці – північ. За міфопоетичною традицією – це час сакрального мовчання, коли в людському світі можуть вільно чинити свої справи нечисті сили. Разом із тим митець увиразнює думку про те, що добро в цю пору нікуди не зникає і все ще має свою силу. Світ англійської природи є центральним місцем дії і разом із тим учасником. Біблійні мотиви боротьби добра і зла, світла і темряви виконують сюжетотвірну функцію.

Не кожному вдається вийти живим і неушкодженим зі світу зла і чародійства, тільки сильній у своїй вірі й духовно чистій особі під силу таке випробування. Дослідник А. М. Горбунов у монографії «Три великих поети Англії: Донн, Мільтон, Вордсворт» (М., 2012) підкреслює думку про худож-

ній синтез у творчості англійських поетів-метафізиків як поєднання античної міфології, Біблії, містичних учень та наукових відкриттів того часу. Зокрема, літературознавець А. М. Горбунов наголошує: «Як указували дослідники в епоху Ренесанса, досліди алхіміків, які здійснювали спроби перетворити одну речовину (свинець) в іншу (золото), часто порівнювали із процесом духовного відродження в християнській релігії – в обох випадках потрібно було пройти через стан небуття, щоб сягнути нового буття» [1, с. 53].

Для Дж. Мільтона властива творча парадигма рецепції античних міфів. Міфопоетичний комплекс формує впорядкований подієвий стрижень літературного твору: за основу береться міф про Цирцею і її здатність як чаклунки перетворювати людей на тварин, а в подобі тварини буде пізнаватися її гріховна сутність. «Пізнаваність» міфологічної структури розкривається через заголовок – Комос, створений автором на основі грецького бога веселощів. За міфотворчістю Дж. Мільтона Комос – син Вакха (Діоніса) і Цирцеї. Він – злий чародій, який, заманивши в лісові хащі свою жертву, пропонує її скуштувати солодкого трунку, пізнавши якого, людина втрачає свою подобу.

Bacchus, that first from out the purple grape
Crushed the sweet poison of misused wine,
After the Tuscan mariners transformed,
Coasting the Tyrrhene shore, as the winds listed,
On Circe's island fell. (Who knows not Circe,
The daughter of the Sun, whose charmed cup
Whoever tasted lost his upright shape,
And downward fell into a groveling swine?) [9, с. 64].

(дослівно укр. Вакх, той хто першим із багряного винограду / Видавив солодку отруту, коли вино надміру вжите, / Потому тосканських моряків перетворив у дельфінів, / Вирушив він уздовж тирренських берегів, коли вітри прибили його / На острів Цирцеї. (Хто не знає Цирцею, / Дочку Сонця, з її зачарованого келишка, / коли хто-небудь посмакує, то втратить свою подобу, / і перетвориться на свиню).

Разом із тим спосіб поведінки головної героїні – Леді, її моральні переконання, а також факт першості героя в цій місцевості, порівняння героїв із біблійними образами: Дух – Рафаїл, Леді – Єва, Комос – Сатана. Характер розвитку подій у відносинах Комоса і Леді нагадують Сатану і Єву: здатність Комоса набувати різних подоб, специфічне наголошення мотивів жертви, спокуси, очищення. Інсталяція елементів біблійної міфології втілилась у Дж. Мільтона в такій формі, як модель відносин. Так, дух в образі Тісіса, пастуха може репрезентувати Ісуса як пастуха людства. Дух скеровує вчинками братів, проте він не всесильний. Він кличе на допомогу Сабріну, щоб звільнити Леді від злих чарів.

Головними героями з реального світу є два брати і сестра, а з ірреального – представники давньої грецької міфології – Комос, його свита, і кельтської міфології – Сабріна. У цьому випадку цікавим є поєднання міфологічного матеріалу в межах одного твору.

Головною темою твору-маски є стійкість людського духу, сили віри й водночас залежність людини від сторонньої допомоги. Сюжет розгортається навколо трьох заблукалих дітей у лісовій гущавині – на допомогу двом

братам приходять добрий Дух у вигляді пастуха, а на шляху Леді трапляється Комос у вигляді поселенина-пастуха, рятується ж вона від чарів чаклуна: водою рідної землі німфа Сабріна проводить обряд очищення над Леді. Проте й Сабріна зникає до сходу сонця. Добрі й злі чаклуни, чародійство зникають до світанку.

Проте цей твір і про силу людського духу, про світлу людину. За бароковою традицією, Сонце, світло є центральним символом-емблемою. Світло, яке йде від людини, є свідченням, на думку барокових митців, про Бога в ній. У «Втраченому раї» Дж. Мільтон переконливо підсумує, що Адам і Єва залишили рай назавжди, проте Божа милість не має меж, тому людина отримує шанс віднайти шлях до раю, а центром його локалізації стає сама людина, і вона ж стає будівничим себе і свого раю. Митець продовжує свої роздуми про беззахисність людини перед викликами долі, проте увиразнює думку про те, що людина здатна мислити, відчувати, вірити в будь-якій ситуації.

Так, світ язичницький і світ християнський повсякчас перетинаються. Старший брат, Молодший брат і Леді залишаються зі своїми християнськими переконаннями і демонструють стійкість віруючої людини у світі спокус і всездозволеності. Натомість Комос представляє язичницький світ. Він сповідує життя в розкошах і надмірних веселощах, які відкриті перед земною істотою.

Ставлення Дж. Мільтона до античної міфології розкривається в словах Старшого брата: знання античності – це ознака вченості. Разом із тим приклади заступництва неба щодо чистої і невинної дівчини, щоб заспокоїти Молодшого брата і переконати, що їхня сестра досить сильна в протистоянні злим силам, Старший брат добирає із античної міфології:

Do ye believe me yet, or shall I call
Antiquity from the old schools of Greece
To testify the arms of chastity? [9, с. 75].

(Укр. дослівно: «Чи ти ймеш мені віри, чи мені звернутись / До античності ще зі старих шкіл Греції, / Щоб посвідчити зброю чистоти?»).

Діалог між братами будується на контрастному паралелізмі. З античності відомі різні випадки «збаблення» чистоти і добродетельності. Брати турбуються про долю сестри, яка загубилась у лісі. Вони вірять, перш за все, у стійкість її духу й добродетельність, за яку її збереже Всевишній. Проте Молодший брат наводить аргументи про те, що Краса і Добродетельність потребують додаткової опіки й охорони:

But Beauty, like the fair Hesperian tree
Laden with blooming gold, had need the guard
of dragon-watch with unenchanted eye
To save her blossoms, and defend her fruit,
From the rash hand of bold Incontinence [9, с. 73].

(Укр. дослівно: Але Краса, як диво дерева Гесперид, / З квітами золотими потребує охоронця Ладона, / Який драконячим невиспним оком / Збереже її цвіт і захистить плоди / Від нерозважливої руки зухвалої Нестримності).

Реінтерпретація міфологічного образу дерева, на якому росли золоті яблука Гесперид, уписується в множинність версій переосмислення понять «доброчесність», «цнотливість», «чистота». На сторожі чистоти Молодший брат поставив би невсипного дракона Ладона. Міф про Геракла, який хитрістю викрадає золоті плоди на забаганку царя, проте, отримавши бажане, він утрачає до них інтерес і повертає на свої місця.

Очевидно, що автор поділяє точку зору Старшого брата про те, що Доброчесність всесильна, адже аргументів на підтвердження запропоновано більше: про Діану і її неприхильність перед стрілами Купідона, про Міневру і її щит із головою Горгони та ін.

Зав'язкою в розвитку сюжетної лінії «Брати і Дух» може бути «формула космічної огорожі» (термін В. П. Петрова). Формула огорожі досить архаїчна та використовувалася в замовляннях. Проте дослідник переконаний, що досить імовірно міфологізування формули «огорожі» виникає пізніше на ґрунті середньовічної міфотворчості, незалежно від первісних міфічних образів, що зірки, сонце, місяць нового неба і нових не архаїчних, а середньовічних горизонтів. Християнські забобони середньовіччя зберігають формулу «огорожі», але забарвлюють її в церковно-культові тони. Перш за все внутрішньою огорожею для чистої християнської душі є Доброчесність.

Мотив дива, чудесного спасіння, наявний у цій п'єси-масці, розгортається в християнському руслі і полягає в надії на Божу милість і провидіння у вирішенні проблемної ситуації. Разом із тим основним акцентом у пошуку щасливого завершення мандрів є віра в себе і перебування в священному ореолі Чистоти. Разом із тим брати висловлюють надію і на сприяння сил неба в боротьбі з чародійством.

Узявши за основу міф про Цирцею, Дж. Мільтон актуалізує і міф про Нарциса. Застерігаючи християн, що тішитися і збирати плоди від своєї Доброчесності варто тихо. В іншому разі вони так само легко можуть потрапити в пастку злих сил, як і злостиві люди. Так, Леді співає пісню Ехо, у якій теж просить заступництва. Реміфологізація образу Нарциса в контексті цієї п'єси-маски відбувається на християнському підґрунті.

Sweet Echo, sweetest nymph, that liv'st unseen
 Within the airy shell
 By slow Meandr's margent green,
 And in the violet-embroidered vale
 Where the love-lorn nightingale
 Nightly to thee her sad song mourneth well.
 Canst thou not tell me of a gentle pair
 That liketh thy Narcissus are? [9, c. 69].

(Дослівно укр.: Солодка Ехо, найдорожча з німф, що живе непомітно / В божественному прихистку / повільного Меандра зелені / і в фіалкових вишитих долах, / Де від нерозділеної любові соловей / Ночами тобі тобі сумні пісні, горюючи, співає. / Чи не можеш сказати мені про ніжну пару, / Яка так схожа на твого Нарциса?).

Спів Леді зачарував Комоса, у нього зринули спогади про дитинство, про матір Цирцею і сирен, які зводили з життя своїми піснями моряків. Натомість пісню Леді Комос називає такою, що може повернути мертвого до життя. У грецькій міфології таку властивість мав спів Орфея. У христия-

янській традиції Орфей був символом божественного натхненного митця. Його вважали язичницьким прототипом Христа, адже він пішов до пекла і повернувся звідти живим. У цьому випадку міф про Орфея створює опозиційну пару з міфом про Цирцею, коли сила однієї зводиться до того, щоб знищувати людську подобу і перетворювати вищих істот на тварин, а сила іншого криється в мистецтві, яке може сягнути божественного рівня.

У масці парність образів і їхня функціональна відмінність у межах одного соціального проявляється і на прикладі пастуха: Комос у подоби пастуха і Дух у подоби пастуха Тирсуса. Згідно з християнською традицією пастух є символом Христа як пастух людського роду. Проте автор увиразнює думку про те, що Антихрист може набувати різних подоб і людина мусить бути обачною, навіть чиста серцем може не відразу розпізнати його підступні дії.

Проте добро, на думку автора, теж знаходиться неподалік, і незламний дух і рідний край завжди стануть у нагоді.

До християнського земного світу належать два брати і сестра, лише з вуст людей зринають слова Бог, Всевишній (англ. the Supreme Good). Протагоністом виступає Дух, який, набуваючи образу пастуха, за допомогою настанов чарівного трунку і залучившись сприянням Сабріни, розвіює чари над Леді.

Проте критичне ставлення наратора до знахарства і містики легко зрозуміти з діалогу між братами, які, поклавшись на слова Духа, озброївшись мечами і чарівним зіллям, вирушають визволяти сестру з рук чаклуна. Іронічна репліка старшого брата розкриває ставлення наратора до тих подій, які відбувається, єдиною «космічною огорожею» для них є ангели.

Thyrsis, lead on apace; I'll follow thee,
And some good angel bear a shield before us! [9, c. 81].

(Укр. Тирсис, швидко веди, я піду за тобою, / Хороші ангели триматимуть щит перед нами!).

Остаточно врятуватися від злих чарів допомагає німфа рідної місцевості Сабріна, вона проводить обряд очищення над Леді. Леді уособлює Доброчесність, яка потрапила в пастку. Просторові координати художнього твору сягають підводного царства Сабріни, губляться в її плетиві з лілій, линуть до зір, звідки спускається Дух, губляться в непрохідних хащах темних дібров. Для людини земний простір, особливо без сонячного світла, стає лабіринтом. Саме лісовий лабіринт є основним художнім простором, де розгортається боротьба між добром і злом.

Отже, п'єса-маска «Комос» Дж. Мільтона за своєю жанровою природою ґрунтується на реміфологізації. Дж. Мільтон послуговується моделлю відносин «Біблійні ситуації» (у рамках моделей «Єва – Сатана», «Адам – архангел Рафаїл»). Домінантним у Дж. Мільтона є вектор драматизації твору, який розкривається як «трагедія ситуації», що пояснює інсталяція елементів біблійної міфології. У Дж. Мільтона акцентується людина як сильна особистість-християнин та її вільний вибір шляху Чистоти і Доброчесності. Міфопоетичні мотиви мандрів і випробовувань є центральними в розвитку подій п'єси-маски. Три мандрівники, які збилися зі свого шляху в нічному лісі, є алегоричними образами християнської доброчесності. Вони проходять шлях крізь небуття до нового життя, від темряви до переможного ран-

ку, не втративши віри в себе і силу Доброчесності. У механізмі реінтерпретації міфологічних образів митець застосує принцип парності для увізнення ефекту сили божественного над ницістю тваринного. Разом із тим п'еса-маска є презентацією свого культурологічного менталітету, де зв'язок із рідною землею ще в дечому залишається міфологічним (образ німфи Сабріни). У творі Дж. Мільтона зберігаються пантеїстичні мотиви й інтенції, які почасти переплітаються з біблійними мотивами.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Горбунов А. Н. Три великих поэта Англии: Донн, Мильтон, Вордсворт / А. Н. Горбунов. – М. : Изд-во Моск. гос. ун-та, 2012. – 320 с.
2. Забалуев В. Н. Английская пьеса-маска XVI – XVII вв.: от Ф. Сидни до Дж. Мильтона : дис. ... канд. филол. наук : 10.01.03 / Владислав Николаевич Забалуев. – М., 2008. – 256 с.
3. Казакевич Г. М. Кельти: традиційна культура та соціальні інститути / Г. М. Казакевич. – К. : Фітосоціоцентр, 2006. – 260 с.
4. Мильтон Дж. Потерянный рай. Стихотворения. Самсон-борец / Джон Мильтон. – М. : Худож. лит., 1976. – 573 с.
5. Ніколенко О. М. Барокко. Класицизм. Просвітництво. Література XVII – XVIII століть : посіб. для вчителя / О. М. Ніколенко. – Х. : Веста ; Ранок, 2003. – 224 с.
6. Теорія літератури в Польщі. Антологія текстів з другої половини XX й початку XXI ст. / упоряд. Б. Бакули ; за заг. ред. В. Моренця; пер. з пол. С. Яковенка. – К. : ВД «Києво-Могилянська академія», 2008. – 531 с.
7. Bell W. Milton's Comus / William Bell. – New York : the MacMillan Company, 1907. – 113 p.
8. Classical Mythology in English literature : A Critical Anthology / Geoffrey Miles. – London : Routledge, 1999. – 67 p.
9. Milton J. The Complete English Poems / John Milton. – London : David Campbell Publishers Ltd., 1992. – 620 p.
10. Potter L. A Preface to Milton / Lois Potter. – Singapore : Longman, 1986. – 182 p.

МАРИНА ЗУЕНКО

ЭЛЕМЕНТЫ КЛАССИЧЕСКОЙ И АНГЛИЙСКОЙ «НАЦИОНАЛЬНОЙ» МИФОЛОГИИ В «КОМОСЕ» ДЖ. МИЛЬТОНА

В статье рассматриваются мифопоэтические особенности произведения Дж. Мильтона «Комос». Исследуются способы имплементации мифологического материала. Установлено, что Дж. Мильтон обращается к модели отношений «Библийные ситуации» (в рамках моделей – «Ева – Сатана», «Адам – архангел Рафаил»). Доминантный вектор драматизации произведения раскрывается посредством «трагедии ситуации», что объясняет инсталляция элементов библийной мифологии. В механизме реинтерпретации мифологических образов писатель использует принцип парности для создания эффекта превосходства силы божественного над животным и отображения вечной борьбы двух сил за Человека (миф о Цирцее и миф об Орфее, пастух-Христос и Антихрист).

Ключевые слова: барокко, миф, античная мифология, кельтская мифология, Библия.

MARYNA ZUYENKO

THE ELEMENTS OF CLASSICAL AND ENGLISH «NATIONAL» MYTHOLOGIES IN J. MILTON'S «COMUS»

The article deals with the mythopoeia of J. Milton's «Comus». The implementation of mythic material is under consideration. J. Milton appeals to the model of relations – biblical situation (within models – «Eve – Satan», «Adam – Raphael») The main vector in revealing dramatic atmosphere is based upon «the tragedy of situations», in this way the implementation

of biblical mythology can be explained. The reinterpretation of mythic images is used within the principle of double images in order to highlight the power of divine and reduce the power of beasts in human soul and express the eternal struggle between good and evil (the myth of Circa and the myth of Orpheus, shepherd-Christ and Anti-Christ).

Key words: *baroque, myth, antique mythology, Celtic mythology, Bible.*

Одержано 16.04.2015 р.